

Маслюк Олена Володимирівна – аспірант Сумського національного аграрного університету.

УДК 330. 104. 54

Р. Ф. Пустовійт

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Досліджено ключові чинники соціально-економічної ефективності в економіці регіонів, визначено засоби реалізації ефективної регіональної політики, проаналізовано альтернативні варіанти та інтегральні оцінки регіональних показників соціально-економічної ефективності, сформульовано оптимальні спрямування регіонального соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: *регіональна економіка, соціально-економічна ефективність, показники соціально-економічної ефективності регіонів, чинники ефективної регіональної політики.*

Постановка проблеми. Національна економіка, як система регіонів, складається з різних регіональних підсистем, що відрізняються за географічним розташуванням, рівнем добробуту домогосподарств, об'ємами виробництва, кваліфікацією трудових ресурсів, наявністю корисних копалин, інноваційністю в сегментах технологій і менеджменту тощо. Це зумовлює виникнення домінуючих регіонів, які визначають спрямування розвитку країни та регіонів, що відстають. У свою чергу, регіони, нарощуючи виробничий потенціал і темпи регіонального зростання, тим самим модифікують регіональний розвиток та регіональну структуру всієї національної економіки.

У свою чергу, регіональна економічна політика, як складова частина загальнодержавної політики, спрямована на усунення диспропорцій у найважливіших макроекономічних показниках і пропорціях розвитку країни. Одночасно метою регіональної політики в економічній сфері є раціональне використання виробничих ресурсів з метою підвищення рівня та якості життя населення в усіх, без винятку, регіонах на підґрунті використання ефекту територіальної агломерації та кооперації, а також переваг поділу праці.

При цьому важливо підкреслити, що двома найактуальнішими чинниками реалізації економічної регіональної політики, зокрема в Україні, є:

© Р. Ф. Пустовійт, 2014

– забезпечення неподільного економічного простору, яке визначається єдністю державного керівництва, грошової, податкової, бюджетної і фінансової систем, єдиною інформаційною територією, скоординованим розвитком основних інституційних структур;

– створення умов для соціально-економічного зростання в кожному з регіонів за умов досягнення відповідної ефективності і підвищення на цьому підґрунті рівня добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та невирішена частина проблеми. Хоча проблематика регіональної соціально-економічної ефективності є визнаною в українській економічній науці (зокрема, їй присвячені праці вітчизняних науковців: Амоши О. І., Єпіфанова А. О., Кравціва В. С., Петкової Л. О., Сала І. В., Харазішвілі Ю. М), утім питання комплексного аналізу чинників соціально-економічної ефективності регіону у трансформаційній економіці, поки що системно не досліджувалося. При цьому наголосимо, що основою для вирішення зазначених проблем послугують наукові доробки, крім згаданих українських вчених, також науковців з далекого зарубіжжя, зокрема, Дж. Стігліца, А. Сена, Ж. Фігуссі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування, порівняльний та трансформаційний аналіз формування регіональних чинників соціально-економічної ефективності, визначення і пояснення інструментів ефективної регіональної політики, обґрунтування методики комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів та розробка рекомендацій щодо комплексного вирішення досліджуваних проблем.

Виклад основного матеріалу. Подолання кризової ситуації в проблемних регіонах, як правило, можливо тільки за умов дієвої регіональної економічної політики, зокрема шляхом перерозподілу фінансових коштів між регіонами. Одночасно частина проблемних регіонів може мати власні чинники для економічного зростання на основі самостійного використання конкурентних і відносних переваг. Визначення цих переваг та ефективних напрямів їх втілення з урахуванням національних пріоритетів можна розглядати як інформаційну основу формування стимулюючої регіональної економічної політики.

Існують два основні напрями впливу держави на регіональний розвиток: усвідомлена регіональна політика і неусвідомлений вплив держави на регіональний розвиток [1, с. 101]. Останнє найчастіше виявляється більш об'ємним, аніж окреслена регіональна урядова політика. Це пояснюється тим, що, хоча більшість державних заходів не мають на меті конкретні регіональні цілі, однак при цьому регіональна політика знаходить своє певне просторове вираження. Тобто механізми впливу державних інституцій на регіональний розвиток відносимо до так званих регіональних наслідків нерегіональних рішень.

Підкреслимо, що у країнах з розвинутою економікою, регіональна політика формується не як набір окремих формальних інститутів і цільових програм, а як цілісна система заходів, що охоплює всю територію країни і підкріплюється чіткою інституційною структурою. Але на жаль, й досі економічна наука в цілому не узагальнила результати теоретичних дискусій щодо змістовного визначення та соціально-економічної ефективності регіональної політики, зокрема в трансформаційних умовах.

В контексті зазначеного звертає на себе увагу підхід науковців з країн Європейського Союзу щодо сутності регіональної політики як політики, спрямованої на усунення значних розбіжностей у соціально-економічних показниках різних регіонів, наприклад, щодо безробіття або доходу на душу населення. При цьому акцентується увага на тому, що саме регіональна політика ініціює зростання потенціалу ЄС шляхом сприяння інноваціям в регіонах та створення сприятливого інституційного середовища [2, с. 2]. До започаткування оптимальних умов інноваційного процесу докладаються освітні стандарти, стандарти у сфері наукових досліджень, заохочення бізнесу до наукомістких інвестицій, що дозволяє активно розвивати такі галузі, як: електроніку, інформаційну, волоконно-оптичну техніку, програмного забезпечення, телекомунікаційну, біотехнологічну і які мають високу додану вартість.

Що стосується державної регіональної політики за часів СРСР, то вона окреслювалась на всесоюзному рівні і здійснювалась шляхом міжреспубліканського перерозподілу фінансових ресурсів. Але навіть за умов потужної вертикалі влади міжрегіональні відмінності не мали істотного впливу на соціально-економічні чинники в Радянському Союзі. Взагалі завдання вирівнювання соціально-економічного розвитку республік та регіонів визначалися не стільки економічними, скільки політичними факторами.

Після здобуття Україною незалежності розпочалася докорінна ринкова трансформація. Ринкове ціноутворення, зміна форм власності та інструментарію державного менеджменту зробила неможливим планомірне розміщення продуктивних сил на підґрунті попередньої регіональної політики і сформувало нові уявлення про зміст регіональної політики. Дане бачення базується на таких ключових позиціях як: економічна ефективність та соціальна справедливість, що мають певну суперечність. Для розв'язання цієї незлагодженості необхідне компромісне рішення, що передбачає частковий перерозподіл ресурсів від самодостатніх регіонів до проблемних.

В умовах трансформаційної економіки основними цілями регіональної вітчизняної політики є відновлення економічного зростання в кожному із регіонів України, підвищення на цій основі рівня добробуту населення, створення науково-технологічних засад зміцнення позицій України в глобалізованій економіці та міжнародному поділі праці.

Для досягнення цих цілей необхідно вирішення наступних завдань:

- зміцнення економічних основ територіальної цілісності і стабільності країни;
- реальна трансформація економіки України у соціально-ринкову;
- скорочення розбіжностей у рівні економічного розвитку регіонів;
- здійснення структурної реформи економіки регіонів;
- стимулювання розвитку районів і міст, які мають значний науково-технологічний потенціал;
- надання державної підтримки територіям екологічної небезпеки, регіонам, що мають високий рівень безробіття та демографічні проблеми;
- реалізація відповідної політики по відношенню до депресивних регіонів.

Засоби, що використовуються у світовій практиці для реалізації ефективної регіональної економічної політики є досить різноманітними. Вони включають різні методи згладжування міжрегіональних диспропорцій та стимулювання розвитку окремих регіонів, що застосовуються на макро- і мікро-економічному рівнях [3, с. 40]. Макроекономічні засоби розповсюджуються на всі регіони і спрямовані на селективну підтримку окремих територій у різний спосіб, зокрема: цільові регіональні програми, підтримка урядом загальнодержавних інвестиційних проєктів, формування регіональних інноваційних систем, створення кластерів і мереж тощо. При цьому основними інструментами здійснення регіональної політики є такі:

- державні закупівлі, регулювання процесів ціноутворення в регіонах;
- преміювання за розширення регіональної зайнятості;
- активний вплив на міграційні процеси;
- економічна підтримка окремих регіонів чи їх об'єктів;
- регіональний економічний аудит;
- створення вільних економічних зон [4, с. 151];
- надання фінансових стимулів: інвестиційних грантів, позик під низький відсоток, звільнення від сплати податків, орендної плати тощо – тим підприємствам, які інвестують в наукоємні виробництва, депресивні регіони або мінімізують проблеми, пов'язані з безробіттям;
- заохочення інвестицій в інфраструктуру, розвиток мережі доріг покращення побутових умов життя населення в депресивних регіонах.

Стосовно соціально-економічної ефективності регіональної політики, то вона має двохсторонню спрямованість: по-перше, це співвідношення

досягнутих результатів господарської діяльності з величиною здійснених витрат в регіон; по-друге, це ступінь участі даної територіальної одиниці щодо вирішення загальнодержавних завдань. При цьому застосовуються різноманітні показники, які відображають як внутрішню соціально-економічну ефективність регіонального господарського комплексу, так і ефективність його участі у вирішенні загальнонаціональних проблем.

В цілому розрізняють такі поняття результативності регіональної політики, як:

- продуктивність – досягнутий результат щодо визначеної мети,
- ефективність – відношення отриманих вартісних результатів до виробничих витрат,
- дієвість – найкращий можливий компроміс у розв'язанні суперечливих завдань в умовах політичного і адміністративного тиску [3, с. 41].

Одночасно виокремлюють принаймні чотири різних доходи щодо оцінки результативності використовуваних засобів регіональної політики:

- 1) зіставлення витрат і вигід;
- 2) порівняння реальних результатів регіональної політики з імовірними наслідками соціально-економічного розвитку в умовах її ігнорування;
- 3) оцінка окремих індикаторів;
- 4) оцінка ступеня досягнення визначених цілей.

Кожен із зазначених підходів має сильні і слабкі сторони, але жоден з них не є досконалим опрацьованим, а тому загальноприйнятим.

Звідси формування регіональної економічної політики передбачає розробку альтернативних варіантів та інтегральну оцінку їх ефективності, що дозволяє визначити найоптимальніші спрямування регіонального соціально-економічного розвитку.

Загальноприйнятим інтегральним показником економічної ефективності регіону є відношення обсягу валового регіонального продукту (ВРП) до величини витрат, до яких відносимо: матеріальні витрати (М), амортизаційні відрахування (А), заробітну плату (З):

$$E_p = \text{ВРП} / (\text{М} + \text{А} + \text{З}). \quad (1)$$

Під час зіставлення регіональних показників ефективності застосовуються територіальні індекси фіксованого змісту, що виключають відмінності у структурі регіонального виробництва. Іншим узагальнюючим показником є зростання ВРП на душу населення [5, с. 142]. Одночасно з узагальнюючими показниками використовують часткові показники, які характеризують ефективність використання окремих видів виробничого потенціалу регіону.

Що стосується дослідження зазначеної проблематики в українській економіці, то маємо такі підходи.

Перший – визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів, яке окреслюється однойменною Методикою та здійснюється з метою аналізу змін, що відбуваються у соціально-економічному розвитку регіонів та впливу місцевих органів виконавчої влади на поліпшення стану справ [6].

Основними принципами, на яких ґрунтується опрацювання зазначеної комплексної оцінки, є:

- цільова спрямованість, а саме: відповідність соціально-економічних процесів, що відбуваються в регіонах, цілям, завданням і пріоритетам Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- комплексність, коли аналізуються економічні, фінансові, виробничі, інноваційні та соціальні показники.

На першому етапі комплексна оцінка визначається на основі підсумків відносних відхилень показників розвитку регіонів від їх найкращих значень в інших регіонах за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max} - X_{ij}}{X_{\max} - X_{\min}} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (2)$$

де R_j – сума рейтингів конкретного регіону за кожним з показників;
 X_{ij} – значення i -го показника j -го регіону (i – від 1 до n);
 $X_{\max}$, $X_{\min}$ – максимальне та мінімальне значення показників.

Перша частина формули використовується для оцінки показників, зростання яких має позитивне значення (наприклад, приріст виробництва), друга частина – для оцінки показників, зростання яких має негативний ефект (наприклад, зростання заборгованості).

На другому етапі визначається середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за кожним з показників за формулою :

$$R_{cp} = \frac{R_j}{n}, \quad (3)$$

де R_{cp} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за кожним з показників;

n – кількість показників, за яким здійснювався розрахунок.

За результатами розрахунків визначається місце кожного регіону в загальному рейтингу. Найкращим є регіон, у якого середнє арифметичне рейтингів має найнижче значення.

Одночасно у Методиці наводиться перелік показників соціально-економічного розвитку регіонів: від першого – темп зростання (зниження) виробництва промислової продукції (робіт, послуг), до останнього (34-го) – кількість злочинів на 1 000 осіб.

Недосконалість розрахунків щодо визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів зумовлюється двома принциповими недоліками запропонованої Методики:

- 1) усі показники оцінюються разом без відповідної систематизації на економічні, фінансові, виробничі, інноваційні та соціальні;
- 2) рейтинг відображає лише середнє арифметичне рейтингів усіх показників, що, з точки зору пропонованого аналізу, є досить сумнівним.

Другий підхід [7, с. 56] передбачає застосування індексного методу, як відношення показників, збільшення яких бажане, до показників – збільшення яких небажане або надто проблематичне.

Але така методика в цілому, з огляду на оцінку за інтегральним показником, призводить до неадекватних результатів при визначенні загального рейтингу регіонів.

Третій підхід [7, с. 56] використовує науково обґрунтоване формулювання інтегрального показника оцінки соціально-економічної діяльності регіонів з використанням методів теорії матричних ігор з нульовою сумою. Він базується на трьох основних принципах, спрямованих на ліквідацію зазначених недоліків:

- виокремлення показників соціально-економічного розвитку регіонів, які характеризують економічну, фінансову, виробничу, інноваційну та соціальну сферу;
- застосування методу теорії матричних ігор з нульовою сумою для обґрунтованого визначення вагових коефіцієнтів інтегральних показників за сферами діяльності та в цілому по регіону;
- знаходження оптимальної змішаної стратегії, яка визначає вагові коефіцієнти для інтегральних показників окремих блоків з метою формування узагальненого інтегрального критерію оцінки.

Як складові частини інтегрального критерію оцінки соціально-економічної діяльності регіонів пропонуються такі показники: валовий регіональний продукт на одиницю продуктивної потужності регіону; тіньова складова оплати; тіньовий валовий регіональний продукт; коефіцієнт використання трудових ресурсів; технологія виробництва; потенційний ВРП.

Відносно ефективності участі регіону у вирішенні загальнонаціональних завдань, то маємо такі методологічні підходи.

Щодо державних цільових програм – окреслюють соціальні, економічні та екологічні наслідки, що можуть виникнути в процесі реалізації проекту, загальну оцінку внеску програми в соціально-економічний розвиток країни та оцінку ефективності витрат бюджетних коштів. Загальною ідеєю запропонованої методики є оцінка ступеня досягнення заданих цільових показників з огляду на результативність програми. Кожній її складовій з урахуванням

фактора часу надаються цільові індикатори, за якими аналізується відхилення фактичних показників від планових:

$$En = \frac{T_{f1}}{T_{N1}} * 100\% \quad (4)$$

де: En – ефективність реалізації відповідного заходу програми, %;
 T_{f1} – фактичне значення індикатора, якого досягли протягом реалізації програми;
 T_{N1} – нормативне значення індикатора, який співвідноситься з програмним.

Далі на основі цільових індикаторів розраховується узагальнена оцінка з огляду на агрегування окремих показників.

Щодо інвестиційних проектів, то з урахуванням цільових індикаторів, показники ефективності обчислюється як агрегована оцінка окремих результатів економічного та соціального функціонування.

Показник економічної ефективності визначається як частина виробленого ВРП протягом реалізації інвестиційного проекту. Додана вартість, що створюється регіональним інвестиційним проектом, визначається як сукупна виручка від реалізації проекту, тобто сума прибутку, яка отримана в рамках проекту, за виключенням податків, сплати процентів за борговими зобов'язаннями, амортизаційних відрахувань, оренди та заробітної плати працівників.

Показниками соціального ефекту є такі: підвищення рівня зайнятості населення працездатного віку; підвищення рівня забезпеченості населення житлом; покращення стану навколишнього середовища; підвищення доступності і якості послуг населенню в транспортній сфері та галузях: охорони здоров'я, освіти, фізичної культури і спорту, культури, житлово-комунального господарства.

Висновки. Таким чином, регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку країни. Основний спосіб реалізації регіональної економічної політики визначається оптимізацією виробництва у регіонах з метою покращення добробуту населення, мінімізації безробіття, залучення ресурсів у депресивні регіони та уникнення небажаного перевантаження у розвинутих, ініціювання наукоємних та інноваційних виробництв.

У трансформаційний період та в умовах загострення соціально-політичної кризи роль та соціально-економічний ефект регіональної політики ще більше зростає. Ефективна регіональна політика здатна послабити внутрішню соціальну напругу та зберегти цілісність і єдність країни. Об'єктивні відмінності у стартових трансформаційних чинниках, однакове та необ'єктивне ставлення влади до різних регіонів залежно від політичної кон'юнктури,

регіональне історично-культурне розмаїття вимагає докорінних змін у здійсненні регіональної політики в Україні, яка повинна першочергово орієнтуватися на соціально-економічний ефект.

Список використаних джерел

1. Сидоренко О. Региональная экономическая политика: сравнительный анализ российского и зарубежного опыта / О.В. Сидоренко // Вестник БИСТ. – 2010. – № 1 (5) – С. 101–114.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council. The European economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels: European Commission, 2010. – 14 p.
3. Михеева Н. Инструменты региональной политики: оценка эффективности использования / Н. Н. Михеева, Р. М. Ананьева // Регион: экономика и социология. – 2011. – № 3. – С. 39–57.
4. Вазатов В. Особенности региональной экономической политики / В. М. Вазатов, Ф. В. Вазатова // Вопросы экономики и права. – 2012. – № 2. – С. 149–152.
5. Фетисов Г. Региональная экономика и управление / Г. Фетисов, В. Орешин. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 416 с.
6. Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/113-2004>.
7. Харазішвілі Ю. Оцінка ефективності соціально-економічного розвитку регіонів України / Ю. Харазішвілі // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 55–62.

Пустовийт Р. Ф.

Региональные аспекты исследования социально-экономической эффективности.

Исследованы ключевые факторы социально-экономической эффективности в экономике регионов, установлены инструменты реализации эффективной региональной политики, проанализированы альтернативные варианты и интегральные оценки региональных показателей социально-экономической эффективности, сформулированы оптимальные направления регионального социально-экономического развития.

Ключевые слова: региональная экономика, социально-экономическая эффективность, показатели социально-экономической эффективности регионов, факторы эффективной региональной политики.

Pustoviit R.F.

Regional aspects of socio-economic efficiency research

The key factors of socio-economic efficiency of the economy of regions are investigated. Means of implementing of the effective regional policy are defined. Alternatives of the regional indicators integrated assessment of socio-economic efficiency are analyzed. The optimal directions of regional socio-economic development are formulated.

Keywords: regional economy, socio-economic efficiency, social and economic efficiency of the Regions, the factors of effective regional policy.

Пустовийт Роберт Фрідріхович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи НАціонального банку України (м. Київ).